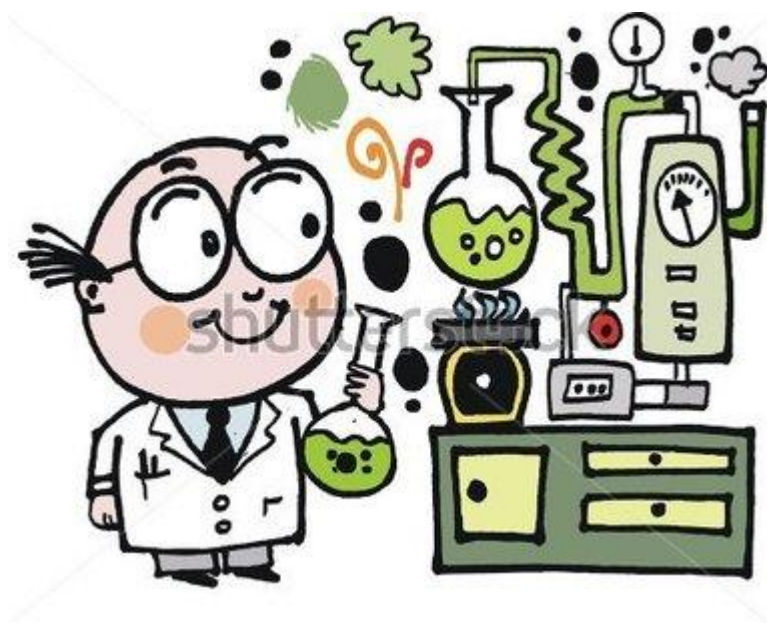

Materiały dodatkowe do zajęć z chemii dla studentów

Opracowała dr Anna Wiśła-Świder

REAKCJE CHEMICZNE ORAZ KLASYFIKACJA ZWIĄZKÓW NIEORGANICZNYCH

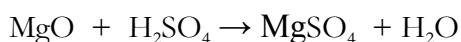
Reakcja chemiczna (przemiana chemiczna) - przemiana, w czasie której z jednych substancji powstają inne, o odmiennych właściwościach fizycznych i chemicznych.

Jako przykłady można wymienić:

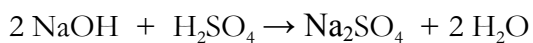
- rdzewienie żelaza i jego stopów - powierzchnia żelaza w wilgotnej atmosferze pokrywa się jego tlenkami w postaci brunatnych plam (powstają nowe związki chemiczne - tlenki żelaza).
- kwaśnienie mleka - w czasie fermentacji niektórych cukrów zawartych w mleku powstaje kwas mlekowy (nowy związek chemiczny) nadający mleku kwaśny smak.

Równanie reakcji chemicznej to umowny zapis przebiegu reakcji chemicznej. Równanie reakcji informuje nas o ilości i rodzaju substancji użytych do reakcji, tzw. substratów (substancje zapisane po lewej stronie równania, przed strzałką) oraz o ilości i rodzaju substancji powstałych w jej wyniku, tzw. produktów (substancje zapisane po prawej stronie równania, za strzałką). Substraty i produkty noszą nazwę reagentów. Strzałka ($\rightarrow$) wskazuje kierunek przebiegu reakcji.

Równanie reakcji zapisuje się za pomocą symboli i wzorów:

Podobnie jak w równaniu matematycznym, liczba i rodzaj atomów po prawej stronie równania musi być taka sama jak po lewej stronie. Dlatego też należy uzgodnić równanie reakcji czyli wpisać przed symbolami lub wzorami odpowiednie liczby, tzw. **współczynniki stechiometryczne** (gdy współczynnik stechiometryczny jest równy 1, nie piszemy go w równaniu), np.

Aby liczba atomów sodu była taka sama, przed NaOH wpisujemy współczynnik 2

Aby „uzgodnić” atomy wodoru (taka sama ich liczba po lewej i prawej stronie równania), wpisujemy liczbę dwa przed H₂O; po prawej stronie równania mamy teraz również 4 atomy wodoru:

Następnie sprawdzamy, czy liczba atomów tlenu jest taka sama po obu stronach równania. W ten sposób równanie zostało uzgodnione.

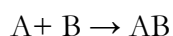
Jak prawidłowo należy odczytać równanie reakcji?

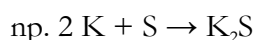
Dwie cząsteczki wodorotlenku sodu reagują z jedną cząsteczką kwasu siarkowego (VI), a w wyniku reakcji powstaje jedna cząsteczka siarczanu (VI) sodu i dwie cząsteczki wody.

Typy reakcji chemicznych:

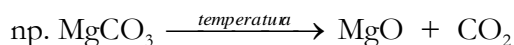
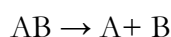
Ze względu na ilość substratów (substancje użyte do reakcji) i produktów (substancje powstające w wyniku reakcji) reakcje dzielimy na:

a) reakcje syntezy (łączenia) - reakcje, w których z dwu lub więcej substancji prostych powstaje jeden produkt.

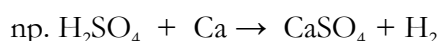
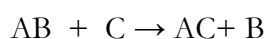

b) reakcje analizy (rozkładu) - reakcje, w których z jednego złożonego substratu powstają dwa lub więcej produktów.

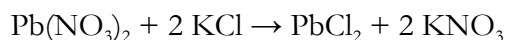
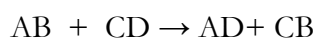

c) reakcje wymiany - reakcje, w których następuje wymiana składników między reagującymi substancjami.

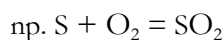
- **wymiany pojedynczej** - dwie lub więcej substancji (prostych i złożonych) przekształca się w dwie lub więcej nowych substancji, z których jedna jest prosta.

- **wymiany podwójnej** - w reakcji dwie lub więcej substancji złożonych przekształca się w inne substancje złożone.

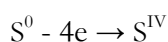

d) reakcje redoks - są to reakcje jednoczesnego utleniania i redukcji, w których pierwiastki występujące w tych przemianach zmieniają swoją wartościowość, a dokładniej mówiąc stopień utlenienia.

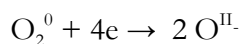
Jest to prosta reakcja utlenienia. W jej trakcie atom siarki zmienił stopień utlenienia z 0 na +IV, a atom tlenu z 0 na -II.

Utlenianiem- proces wzrostu stopnia utlenienia pierwiastka. Towarzyszy mu zawsze oddawanie elektronów:

Równocześnie tlen łącząc się z siarką obniżył swój stopień utlenienia. Uległ redukcji

pobierając elektrony:

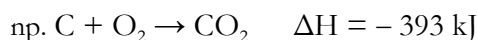
Substancja ulegająca redukcji nosi nazwę utleniacza, a reduktorem jest substancja, która się utlenia. Zapis procesów utleniania i redukcji pozwala na przeprowadzenie bilansu elektronowego i łatwe uzgodnienie reakcji redoks.

Inne kryteria podziału reakcji chemicznych

a) Reakcje egzo- i endotermiczne

Pod względem energetycznym reakcje chemiczne dzielimy na egzotermiczne i endotermiczne:

- egzotermiczne: przebiegające z wydzielaniem ciepła z reagującego układu

- endotermiczne: przebiegające z pochłonięciem ciepła do reagującego układu

b) Podział według doprowadzonej energii

W zależności od rodzaju doprowadzonej energii reakcje chemiczne można podzielić następująco:

- reakcje termiczne, zachodzące pod wpływem doprowadzonego ciepła
- reakcje elektrochemiczne, zachodzące pod wpływem energii elektrycznej, np.: reakcje utleniania na anodzie i reakcje redukcji na katodzie
- reakcje fotochemiczne, zapoczątkowane lub przyspieszane wskutek działania pola elektromagnetycznego, np. procesy fotograficzne
- reakcje fonochemiczne (sonochemiczne) zachodzące pod wpływem ultradźwięków, np. reakcje polimeryzacji lub depolimeryzacji
- reakcje radiacyjnochemiczne, zachodzące w substancji pod wpływem działania promieniowania jonizującego.

c) Reakcje homo- i heterogeniczne

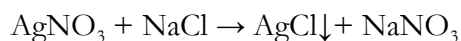
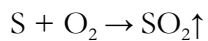
W zależności od ilości faz, w których występują reagenty reakcje chemiczne dzielimy na:

- - homogeniczne, czyli jednofazowe, zachodzące w jednej tylko fazie
np. w fazie gazowej: $\text{H}_2(\text{g}) + \text{Cl}_2(\text{g}) \rightarrow 2 \text{HCl}(\text{g})$
w roztworze: $\text{HNO}_3 + \text{NaOH} = \text{NaNO}_3 + \text{H}_2\text{O}$
- heterogeniczne, czyli wielofazowe zachodzące na granicy kilku faz, np. ciała stałego i cieczy lub ciała stałego i gazu
np. $\text{NH}_3(\text{g}) + \text{HCl}(\text{g}) = \text{NH}_4\text{Cl}(\text{s})$

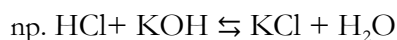
d) Reakcje odwracalne i nieodwracalne

Reakcje chemiczne, które dobiegają do końca, tzn. aż do całkowitego zużycia się któregoś z substratów, nazywamy reakcjami nieodwracalnymi lub jednokierunkowymi

np. reakcje spalania lub wytrącania się osadu:

Reakcje odwracalne natomiast mogą przebiegać zarówno w jednym, jak i w przeciwnym kierunku według tego samego równania. Reakcja odwracalna w żadnym kierunku nie przebiega do końca, powstające produkty reagują ze sobą i zmieniają się z powrotem w substraty. Między substratami i produktami ustala się stan równowagi dynamicznej. Zależność między stężeniami reagujących substancji w stanie równowagi jest określona przez prawo działania mas Guldberga i Waagego.

Klasyfikacja związków nieorganicznych.

Związki nieorganiczne dzielimy na pięć podstawowych grup: tlenki, wodorki, wodorotlenki, kwasy i sole.

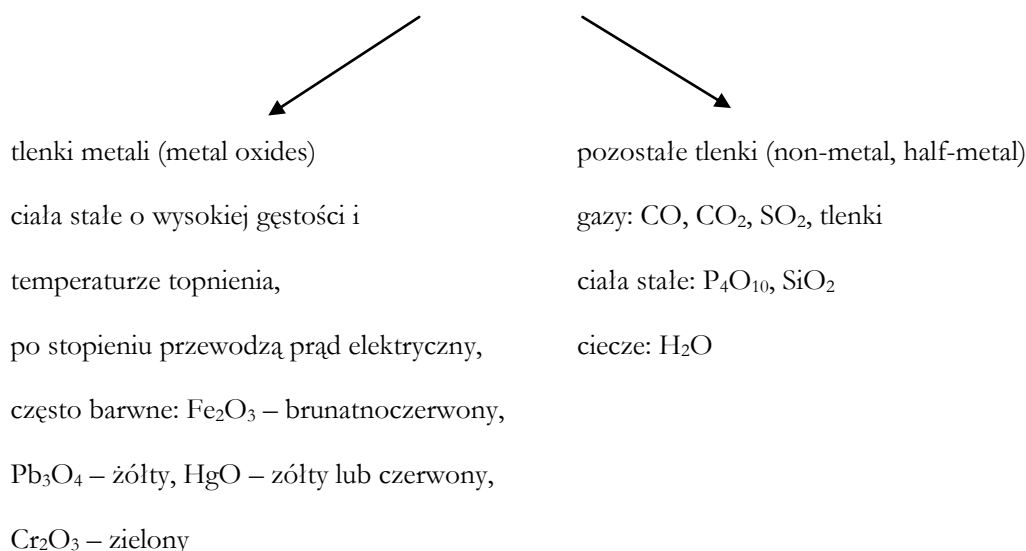
TLENKI - związki pierwiastków z tlenem o ogólnym wzorze:

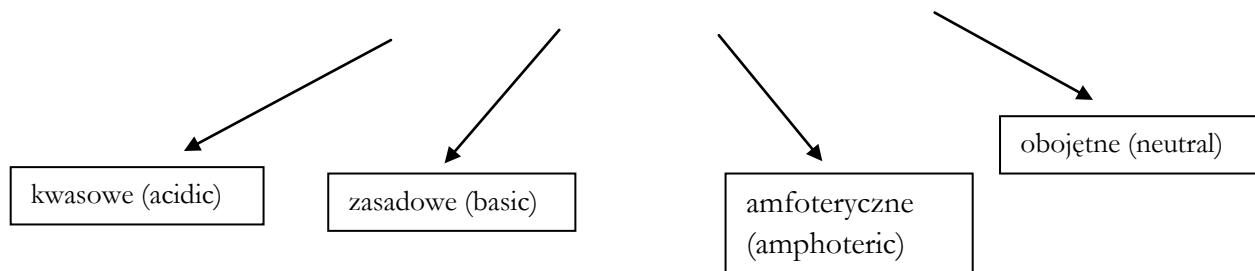
gdzie: E - dowolny pierwiastek, n, m - współczynniki. (tlen występuje zawsze na - II stopniu utlenienia).

Podział i właściwości tlenków

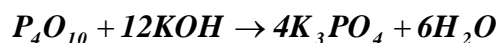
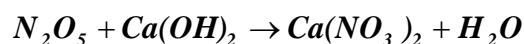
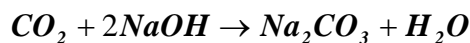
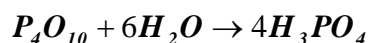
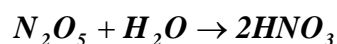
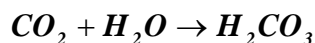
Podział tlenków ze względu na właściwości fizyczne

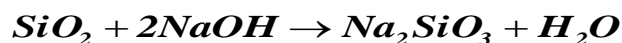
Podział tlenków ze względu na właściwości chemiczne

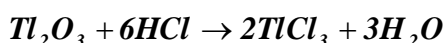
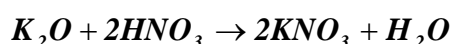
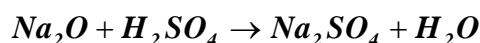
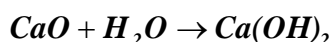
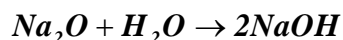
tlenki kwasowe (kwasotwórcze) – reagują z wodą dając kwasy i z zasadami dając sole: B₂O₃, CO₂, P₄O₁₀, P₄O₆, N₂O₅, NO₂, N₂O₃, OF₂, SO₂, SO₃, Cl₂O, Cl₂O₃, Cl₂O₅, Cl₂O₇:

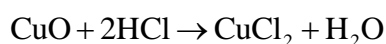
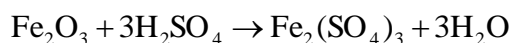
pozostałe tlenki kwasowe – reagują z zasadami dając sole, nie reagują z wodą; np. SiO₂:

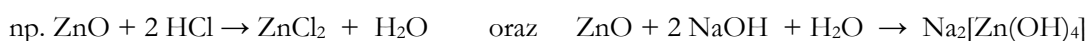
tlenki zasadowe (zasadotwórcze) – reagują z wodą dając zasady oraz z kwasami dając sole: tlenki I i II grupy układu okresowego oraz talu, poza tlenkiem berylu:

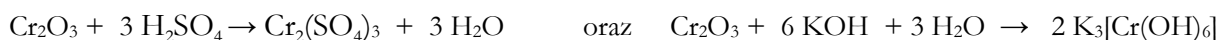
pozostałe tlenki zasadowe – reagują z kwasami dając sole, nie reagują z wodą: np. Fe_2O_3 , CuO , NiO , CoO

tlenki amfoteryczne – reagują z kwasami i zasadami dając sole, nie reagują z wodą: np. ZnO , Al_2O_3 , As_2O_3 , BeO , SnO , PbO , PbO_2 , Cr_2O_3 , MnO , SnO , SnO_2 :

tetrahydroksocynkan sodu

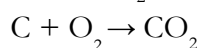
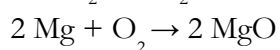
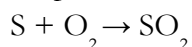

heksahydroksochromian(III) sodu

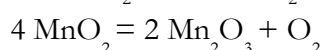
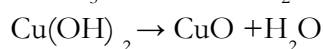
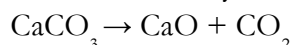
tlenki obojętne – nie reagują z kwasami, zasadami i wodą: CO , N_2O , NO , SiO

Tlenki otrzymuje się najczęściej poprzez:

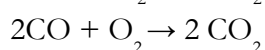
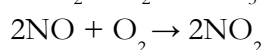
bezpośrednią syntezę:

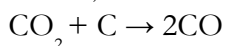
rozkład termiczny soli lub wodorotlenków i tlenków:

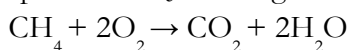
utlenianie tlenków na niższych stopniach utlenienia:

redukcje tlenków na wyższych stopniach utlenienia:

spalanie związków organicznych:

Wodorki - to związki chemiczne wodoru z dowolnym pierwiastkiem. Wzór ogólny wodorków możemy zapisać w zależności od tego, w której grupie znajduje się pierwiastek (E) tworzący związek:

- wodorki pierwiastków należących do grup od 1. do 15 o wzorze ogólnym:

np. NH_3

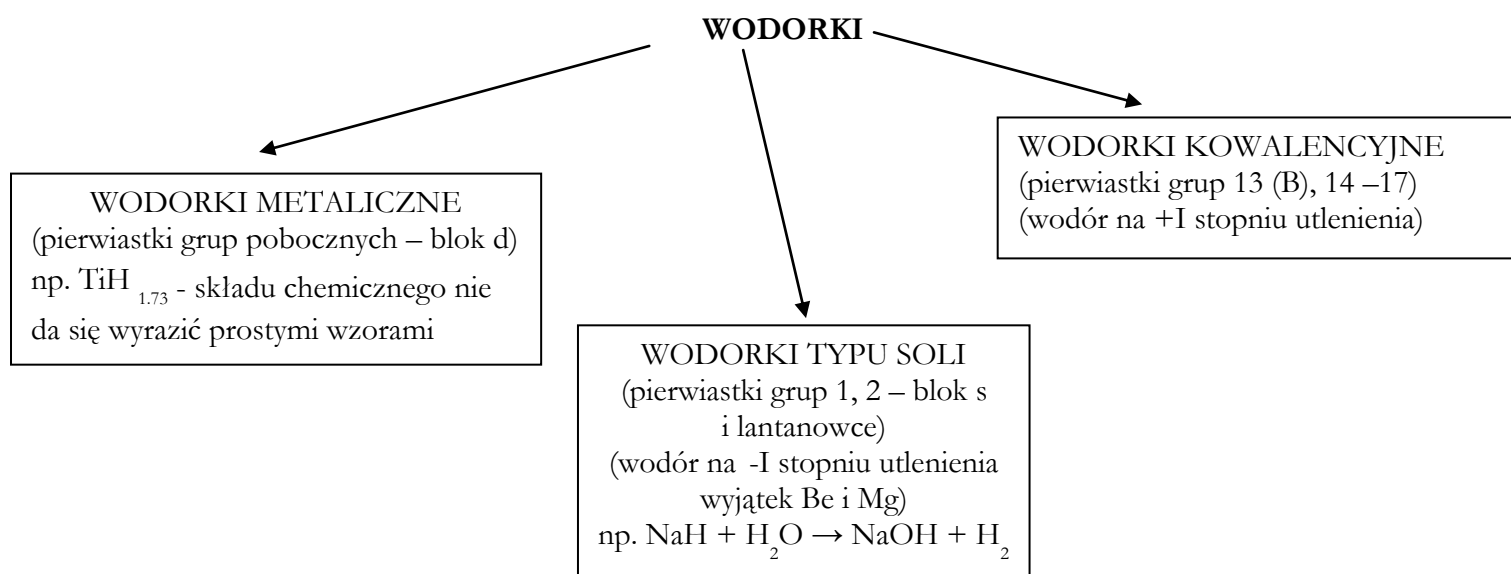
- wodorki pierwiastków należących do grup 16. i 17., których wzór ogólny przedstawia się następująco:

np. H_2S .

Charakter chemiczny wodorków jest silnie zróżnicowany; wodorki dzieli się ze względu na charakter wiązania pomiędzy pierwiastkiem a wodorem na trzy główne grupy:

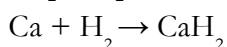
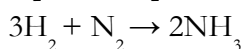
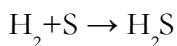
- wodorki typu soli
- wodorki kowalencyjne
- wodorki metaliczne

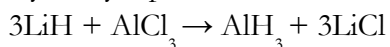
Wodorki ze względu na własności chemiczne - biorąc pod uwagę zachowanie się w stosunku do kwasów i zasad wodorki niemetalu dzieli się na wodorki:

- obojętne - nie reagują z wodą i są słabo rozpuszczalne np. CH_4
- kwasowe - reagują z wodą tworząc kwasy a reagują z zasadami tworząc sole np. HCl , HI
- zasadowe - reagują z wodą tworząc zasady oraz reagują z kwasami tworząc sole np. NH_3

Wodorki otrzymuje się najczęściej poprzez reakcję syntezy, np.:

reakcję wymiany, np.:

Kwasy

to związki nieorganiczne zbudowane z kationów wodoru i reszty kwasowej, o ogólnym wzorze:

gdzie R oznacza resztę kwasową

KWASY

beztlenowe (hydracids):

$HCl_{(aq)}$ – kwas chlorowodorowy (solny);
hydrochloric acid

$H_2S_{(aq)}$ – kwas siarkowodorowy;
hydrosulfuric acid

$HI_{(aq)}$ – kwas jodowodorowy; hydroiodic
acid

$HF_{(aq)}$ – kwas fluorowodorowy;
hydrofluoric acid

$HBr_{(aq)}$ – kwas bromowodorowy;
hydrobromic acid

$HCN_{(aq)}$ – kwas cyjanowodorowy;
hydrocyanic acid

tlenowe (oxoacids):

H_2SiO_3 – kwas metakrzemowy; metasilicic
acid

H_4SiO_4 – kwas ortokrzemowy; orthosilicic
acid

$H_2S_2O_3$ – kwas tiosiarkowy(VI); thiosulfuric
acid

$HClO$ – kwas chlorowy(I); hypochlorous
acid

$HClO_2$ – kwas chlorowy(III); chlorous acid

$HClO_3$ – kwas chlorowy(V); chloric acid

$HClO_4$ – kwas chlorowy(VII); perchloric
acid

tlenowe:

HNO_3 – kwas azotowy(V); nitric acid

HNO_2 – kwas azotowy(III); nitrous
acid

H_2SO_4 – kwas siarkowy(VI); sulfuric
acid

H_2SO_3 – kwas siarkowy(IV); sulfurous
acid

H_2CO_3 – kwas węglowy; carbonic acid

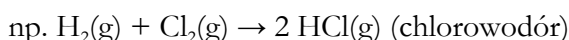
H_3PO_4 – orthophosphoric acid

HPO_3 – metaphosphoric acid

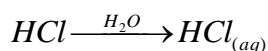
$H_4P_2O_7$ – pyrophosphoric acid

Otrzymywanie kwasów beztlenowych - dwuetapowo

1) bezpośrednia synteza z pierwiastków:

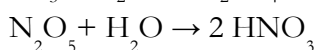
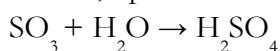

2) rozpuszczanie gazowego produktu w wodzie

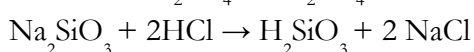
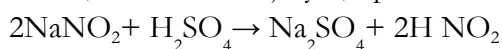

Otrzymywanie kwasów tlenowych

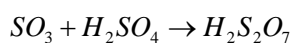
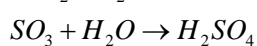
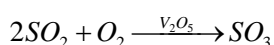
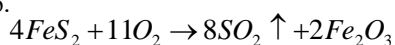
Kwasy tlenowe otrzymuje się poprzez rozpuszczenie odpowiedniego tlenku - bezwodnika kwasowego w wodzie, np.:

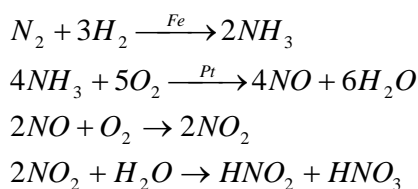
Kwasy beztlenowe jak i tlenowe można również otrzymać poprzez działanie na sól otrzymanego kwasu, kwasem silniejszym, np.:

lub np.

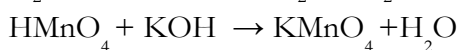
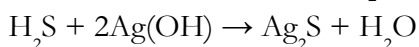
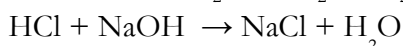
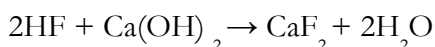
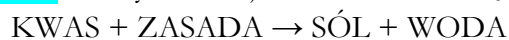

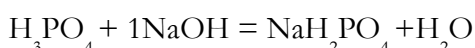

TYPOWE REAKCJE KWASÓW

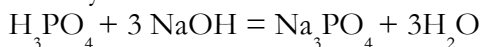
Z zasadami: kwasy w reakcji z zasadami tworzą sole - reakcje zobojętniania

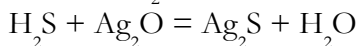
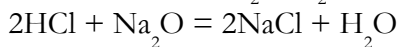
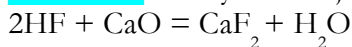
Reakcje zobojętniania: kwasy wieloprotonowe reagują z zasadami stopniowo, np.:

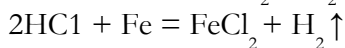
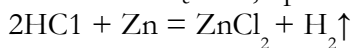
Sumarycznie:

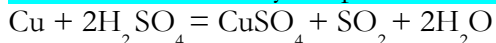
Z tlenkami: kwasy w reakcji z tlenkami tworzą sole, np.:

Z metalami nieszlachetnymi: kwasy w reakcji z metalami nieszlachetnymi wypierając wodór tworzą sole, np.:

Z metalami szlachetnymi i półszlachetnymi: reagują kwasy utleniające, np.:

Wodorotlenki - związki, które są zdolne do przyjmowania protonów, lub związki, które są zdolne do odszczepiania grup hydroksylowych.

Wodorotlenki to związki o ogólnym wzorze:

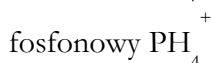
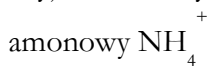

gdzie: E - pierwiastek;

OH⁻ - grupa wodorotlenowa jednoujemna,

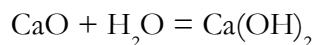
n - ilość grup wodorotlenowych = wartościowość kationu

Wyjątki: kationy:

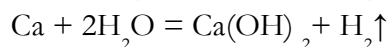
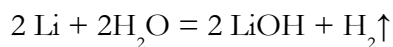

Wodorotlenki otrzymuje się z reguły poprzez:

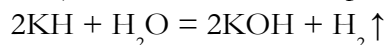
- rozpuszczenie odpowiedniego tlenku (bezwodnika zasadowego) w wodzie, np.:

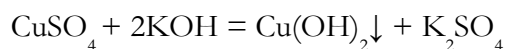
- w wyniku reakcji pierwiastka z wodą – pierwiastki grup 1 i 2, np.:

- w wyniku reakcji wodoroków z wodą, np.:

- w reakcji wymiany: działając silną zasadą na sól pierwiastka, którego tlenek jest nierozpuszczalny w wodzie, np.:

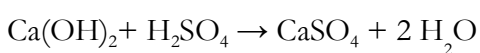
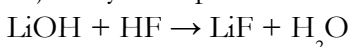
Do najważniejszych właściwości chemicznych wszystkich wodorotlenków należy:

- tworzenie z kwasami soli w reakcjach zobojętniania
- zdolność przyłączania protonów

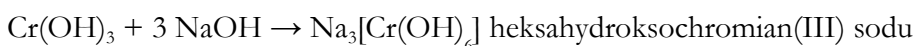
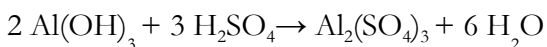
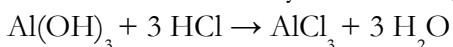
Ze względu na właściwości chemiczne wodorotlenki dzieli się na dwie grupy, a mianowicie na wodorotlenki zasadowe i amfoteryczne.

Wodorotlenki dzieli się na dwie grupy, a mianowicie na wodorotlenki zasadowe (wodorotlenki metali grup 1 i 2 oraz metali grup pobocznych na najniższym stopniu utlenienia) i amfoteryczne (wodorotlenki metali np.: $\text{Be}(\text{OH})_2$, metali grup pobocznych na pośrednich stopniach utlenienia oraz półmetali np.: $\text{Si}(\text{OH})_4$, $\text{As}(\text{OH})_3$).

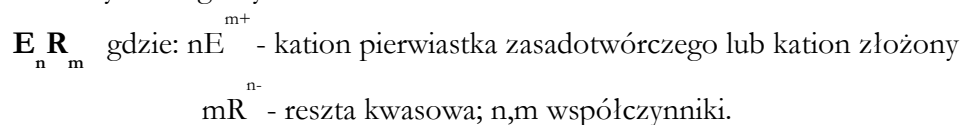
Wodorotlenki zasadowe - wodorotlenki metali grup 1, 2 (z wyjątkiem Be i Mg) i metali bloku d na najniższych stopniach utlenienia w reakcjach z kwasami tworzą sole, np.:

Wodorotlenki amfoteryczne: tworzą sole z kwasami jak i z zasadami, np.:

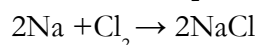
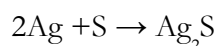

Sole związki chemiczne powstałe w wyniku reakcji zobojętnienia wodorotlenków kwasami tlenowymi i beztlenowymi o ogólnym wzorze:

Otrzymywanie soli - sole można otrzymać w następujących reakcjach:

1. Metal + niemetal - otrzymywanie soli kwasów beztlenowych, np.:

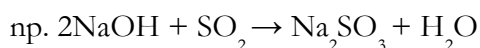
2. Bezwodnika kwasowego (tlenku niemetalu) z bezwodnikiem zasadowym (tlenku metalu)

3. Bezwodnika zasadowego (tlenku metalu) z kwasem

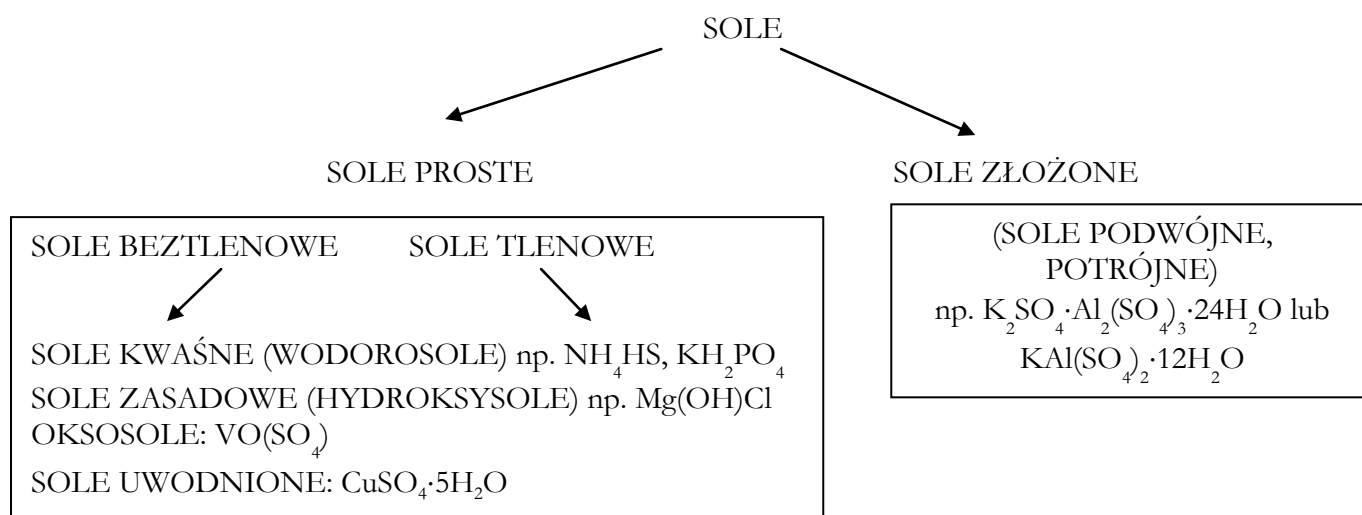
4. Zasady z bezwodnikiem kwasowym

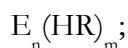
5. Metalu aktywnego z kwasem

6. Zobojętniania wodorotlenku kwasem

Wodorosole są to sole o ogólnym wzorze

gdzie: nE^{m+} - kation pierwiastka zasadotwórczego lub kation złożony

mHR^{n-} - reszta kwasowa; n, m współczynniki.

Wodorosole - produkty niepełnego podstawienia wodorów w kwasach wielowodorowych (wieloprotonowych)

np. wodorooortofosforan(V) sodu Na_2HPO_4
dwuwodorooortofosforan(V) sodu NaH_2PO_4 ,
wodorowęglan amonu NH_4HCO_3

Hydroksosole są to sole o ogólnym wzorze:

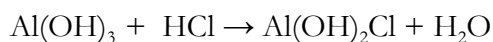

gdzie: $n\text{E}^{m+}$ - kation pierwiastka zasadowczego lub kation złożony

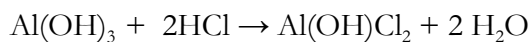
$m\text{R}^{n-}$ - reszta kwasowa; k, n, m współczynniki.

Hydroksosole - powstają w wyniku niezupełnego zobojętnienia grup hydroksylowych wodorotlenków

np. dwuchlorek wodorotlenek glinu $\text{Al}(\text{OH})\text{Cl}_2$,
chlerek dwuwodorotlenek glinu $\text{Al}(\text{OH})_2\text{Cl}$

lub

W cząsteczkach tych soli oprócz kationu metalu i reszty kwasowej znajdują się także grupy OH^- (sole te mogą powstawać w reakcji zobojętniania wodorotlenków zawierających więcej niż jedną grupę OH^-)

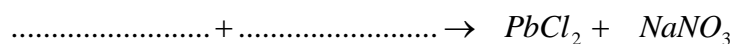
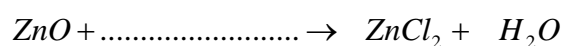
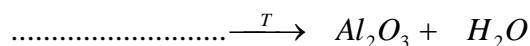
Oksosole - są to sole, w których w składzie występuje tlen nie będący częścią anionu,
np. VOSO_4

Oksosole można je traktować jako połączenie soli i tlenku, stąd ich nazwy siarczan(VI) tlenek wanadu (IV)

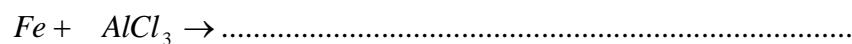
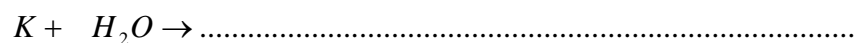
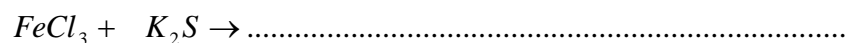
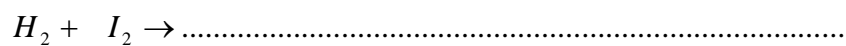
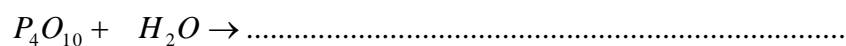
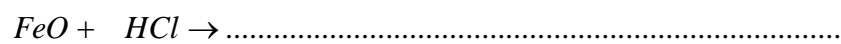
Sole podwójne - powstają poprzez równoczesną krystalizację dwu soli o wspólnym anionie
np. $\text{KAl}(\text{SO}_4)_2 \cdot 12\text{H}_2\text{O}$ - 12 hydrat siarczanu(VI) glinu i potasu

Przykładowe zadania - sprawdź się!!!

1. Uzupełnij następujące równania reakcji:

2. Dokończ równania następujących reakcji lub zaznacz, że reakcja nie zachodzi:

3. Zaproponuj zapisując równania odpowiednich reakcji chemicznych **pięć** metod otrzymywania **siarczanu(VI) magnezu**.

.....

.....

.....

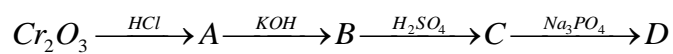
.....

.....

4. Na podstawie danych w tabeli, określ charakter chemiczny tlenków.

Tlenek	Wynik reakcji z:			Charakter chemiczny
	HCl	NaOH	H ₂ O	
SeO ₃	—	+	+	
NO	—	—	—	
Ag ₂ O	+	+	—	
Ni ₂ O ₃	+	—	—	

5. Zapisz **oddzielnie** równania poszczególnych reakcji w podanym cyklu następujących przemian (substancje A, B, C, D są związkami chromu):

.....
.....
.....
.....

6. Zaproponuj zapisując równania reakcji w formie cząsteczkowej cykl przemian prowadzący do otrzymania wodorotlenku żelaza(II), jeśli substancją wyjściową jest żelazo.

.....
.....